

## Miejsce i znaczenie języków celtyckich w kulturze europejskiej

Gdyby nie taki, lecz inny układ sił politycznych istniał w III wieku p.n.e., to możliwe, że językiem klasycznym nie byłaby łacina, lecz język celtycki – być może galijski. III wiek p.n.e. był okresem największej świetności kultury celtyckiej. Plemiona celtyckie zamieszkiwały najrozleglejsze obszary, jakie udało im się zająć podczas swych wędrówek. Granicę północną tych obszarów wyznaczało Pogórze Niemieckie i południowe obszary Polski; południową – Półwysep Iberyjski, Włochy (głównie dolina Padu), rzeka Sawa i Półwysep Bałkański; wschodnią – Turcja (okolice dzisiejszej Ankary), a od północy Łuk Karpacki (obszary dzisiejszej Ukrainy); zachodnią – Wyspy Brytyjskie z Irlandią<sup>1</sup>. Jednakże w owym czasie na arenie europejskiej pojawiły się trzy potęgi, które właściwie jednocześnie zaczęły napierać na plemiona celtyckie ze wszystkich stron: Rzymianie – od południa, Dakowie – ze wschodu, a plemiona germańskie – od północy. Celtowie nie byli w stanie stawić czoła tym potęgom, zwłaszcza że nie posiadali przeszkolonych wojsk, jak na przykład Rzymianie.

Jeszcze w I wieku p.n.e. język galijski był powszechnie używanym językiem, ale od 52 roku p.n.e., kiedy to Cezar zakończył podbój Galii, rozpoczął się proces romanizacji tamtejszej ludności. W IV wieku n.e. musiał być wciąż językiem codziennego użytku, przynajmniej niektórych społeczności, skoro św. Hieronim ze Strydonu donosił, iż język galacki<sup>2</sup>, przypomina mowę ludności zamieszkującej okolice dzisiejszego Trewiru. Galatowie także stosunkowo wcześniej zostali poddani obcym wpływom – w 240 roku p.n.e. dostali się pod kontrolę hellenistyczną, od 168 roku p.n.e. – pod rzymską. Języki celtyckie zniknęły z kontynentu przed VII wiekiem, aczkolwiek zachował się język bretoński. Co do pochodzenia jego dzisiejszej formy istnieją podzielone zdania. Część badaczy uważa, że język ten został przyniesiony na teren Bretanii (Armoryki) w V wieku n.e. wraz z osadnikami z Kornwalii i południowej Walii, którzy opuścili swoje siedziby, między innymi w wyniku naporu plemion germańskich. Inni badacze utrzymują, że obszary Bretanii nie poddały się procesowi romanizacji i tamtejsza ludność zachowała swój dawny język, a fala imigrantów z V wieku przyczyniła się do zmieszania tych odmian języka celtyckiego. Tak więc języki celtyckie zostały zepchnięte na zachodnie krańce Europy – na obszary tzw. krawędzi celtyckiej, którą tworzą: Bretania, Kornwalia, Walia, Szkocja, Wyspa Man i Irlandia.

<sup>1</sup> Geograficzne określenie „Wyspy Brytyjskie” obejmuje także Irlandię. W tym tekście Irlandię traktuję osobno, jako że odnoszę się do sfery politycznej.

<sup>2</sup> Galatów – plemion celtyckich (Trokmów, Tolistobogów i Wolków-Tektosagów), które w III wieku p.n.e. osiadły na terenie Turcji.

## Rodzaje języków celtyckich

Języki bretoński, kornwalijski (kornicki) oraz walijski są zaliczane do grupy języków P-celtyckich, zwanych także językami brytańskimi (brytońskimi), natomiast języki szkocki, mański i irlandzki znajdują się w grupie języków Q-celtyckich, zwanych gaelickimi (goidelskimi). Podział na języki P- i Q-celtyckie jest związany z indoeuropejską spółgłoską [k<sup>w</sup>], która w grupie P-celtyckiej przyjęła formę [p], w drugiej grupie natomiast – formę [q], z czasem przechodząc w [k], w pisowni jako *c*, stąd na przykład w języku walijskim pięć to *pump*, a w języku irlandzkim gaelickim – *cuiġ*. Języki brytańskie rozdzieliły się już w VI wieku, jednak definitywnie nastąpiło to w X wieku, choć jeszcze pod koniec XII wieku, a i być może w XVIII wieku użytkownicy języków bretońskiego i walijskiego mogli się porozumieć bez większych problemów. Językiem z grupy P-celtyckiej był także język kumbryjski rozwijający się na terenie Kumbrii – obszarach południowej Szkocji i północno-zachodniej Anglii. Na skutek podbojów plemion germańskich z południa, a Szkocji z północy, język ten wymarł prawdopodobnie na przełomie XI/XII wieku. Schedę po nim przejął język walijski. Obecnie kumbryjski znany jest zaledwie z trzech słów znajdujących się w łacińskim tekście prawniczym. Niektórzy badacze (Strzelczyk 2006: 89) do tej grupy zaliczają także język piktyjski, choć sprawa jest tutaj zbyt skomplikowana, aby jednoznacznie to określić, stosunkowo niewiele słów zachowało się bowiem w tym języku. Są to nazwy miejsc, plemion i imiona znajdujące się u Tacyty (I wiek), Ptolemeusza (II wiek), Diona Kasjusza (II wiek), św. Adamnana (VII wiek), Bedy Czcigodnego (VIII wiek) oraz w tekście z IX wieku. Wśród nich są i takie wyrazy, które stanowią zlepek wyrazów P- i Q-celtyckich. Kenneth Jackson uważa, że na terenach piktyjskich były w użyciu przynajmniej dwa języki: jeden będący odmianą celtyckiego, zwany „celto-piktyjskim”, a drugi piktyjski – nie celtyckiego, a nawet nie indoeuropejskiego pochodzenia. Henri Guiter, a wcześniej John Rhŷs, są zdania, że piktyjski jest spokrewniony z baskijskim. Nie wiadomo, jak długo język ten przetrwał jako język mówiony. To, że mógł się pojawiać w inskrypcjach z VIII i IX wieku, nie oznacza, że wciąż się nim posługiwano, bowiem wtedy mógł być już tylko językiem rytualnym (Price 1984: 21–22, 25).

Do najstarszych wymarłych języków celtyckich należy język lepontyjski, w którym inskrypcje datowane na VI–V wiek p.n.e. pochodzą z obszaru północno-wschodnich Włoch. Choć język ten jest celtycki, to alfabet zapożyczono z języka etruskiego. Dokumenty zapisane w tym języku pojawiają się do I wieku p.n.e. Innym językiem był celtyberyjski, który wykształcił się na Półwyspie Iberyjskim w wyniku stosunkowo wczesnego<sup>3</sup> połączenia się imigrantów celtyckich z substratem iberyjskim. Posługiwano się nim na północy, zachodzie i na obszarach środkowych Półwyspu. Jeszcze przed początkiem IV wieku p.n.e. język Celtyberów wykazywał dużo podobieństw do języka używanego przez wspólnoty zachodniej i centralnej Europy. Najstarsze inskrypcje w tym języku pochodzą z III wieku p.n.e. Jednym z najcenniejszych dokumentów jest znaleziona w Botoritta, w pobliżu Saragossy, tabliczka

<sup>3</sup> Być może już w VIII–VII wieku p.n.e., jeśli przyjąć teorię, której zwolennikiem jest Peter Bosch-Gimpera.

z brązu, datowana na I wiek p.n.e. Wygrawerowany na niej tekst zawiera około 200 słów i najprawdopodobniej jest tekstem prawniczym.

## Język bretoński

Bretoński (*brezhoneg*) jest jedynym językiem celtyckim pozbawionym statusu prawnego. Wprawdzie 7 maja 1999 roku Francja podpisała Europejską Kartę Języków Regionalnych lub Mniejszościowych, ale nie ratyfikowała jej do tej pory. Spośród 98 paragrafów zaakceptowała jedynie 38, przy najmniejszej wymaganej liczbie, jaką jest 35. Jeszcze mniej paragrafów, bo 36 (!), przyjęła Wielka Brytania w stosunku do irlandzkiego w Irlandii Północnej. W styczniu 2005 roku, odrzucając ratyfikowanie Karty parlament francuski powołał się na art. 2 konstytucji z 1958 roku (poprawionej w 1992 roku), głoszący, iż „językiem Republiki jest język francuski”. Wyłączne posługiwanie się językiem bretońskim w niektórych przypadkach jest wbrew prawu, a obok wspomnianego artykułu wynika to z *Bas-Lauriol Act* z 1975 roku oraz *Toubon Act* z 1994 roku – ustaw nakładających obowiązek używania języka francuskiego w życiu publicznym. Wprawdzie dyskusja dotycząca wprowadzenia prawa odnoszącego się do języków regionalnych, która toczyła się w parlamencie w 2008 roku, rozbudziła nadzieję w zwolennikach języka bretońskiego, ale wydaje się, że skończyło się tylko na tym.

Bretanię (*Breizh*), obszar o powierzchni 34 034 km<sup>2</sup>, zamieszkuje około trzech milionów ludności. Język bretoński ma cztery główne dialekty: trzy północne (*leonneg*, *kerneveg*, *tregerieg*) oraz jeden południowy (*gwenedeg*). Szacuje się, że obecnie językiem bretońskim posługuje się około 200 tys. osób. Jest to spadek w stosunku do 1999 roku (263 850 osób – 8,5% populacji powyżej 18. roku życia), związany ze zbyt małą liczbą szkół dwujęzycznych. Badania opublikowane w listopadzie 2001 roku wykazały, że 92% Bretończyków chciałoby podtrzymywać język bretoński, a 82% uważa, iż jest on ich regionalnym językiem.

Królestwo Bretanii powstało za czasów króla Nominoë, około 848 roku. W 1084 roku umarł ostatni król Bretanii (Noël de Cornouaille) posługujący się bretońskim. Klasy panujące szybko zaczęły zwracać się w kierunku francuskiego. Pomimo iż bretoński zachował swój prestiż do XVII wieku, to jednak już wiek wcześniej układ w Vannes (*Act of Union*) z 1532 roku przypieczętował jego los. Bretania stała się prowincją koronną Francji, otrzymując status autonomii. Układ miał ogromny wpływ na asymilację kulturową i językową szlachty oraz mieszczaństwa bretońskiego. W XVIII–XIX wieku asymilacja ta była do tego stopnia zaawansowana, iż niemożliwe wydawało się oddzielenie Bretanii od Francji, a jednak w XIX wieku pojawił się ruch zmierzający do odrodzenia języka literackiego oraz piśmiennictwa. W 1899 roku po raz pierwszy odbył się bretoński festiwal językowy – odpowiednik walijskiego *Eisteddfod*, obecnie organizowany co roku. W XIX wieku zaznaczyły swoją działalność ruchy nacjonalistyczne: *Front pour la Libération de la Bretagne* oraz ekstremistyczna grupa *Le Poing dans la Gueule* (Pięścią w Twarz). Nacjonalizm w Bretanii, podobnie jak w innych krajach, jest mocno powiązany z dążeniami do zachowania rodzimego języka. Głównym jego hasłem jest: *Hep Brezhoney, Breizh ebet* – „Bez bretońskiego nie ma Bretanii” (Cunliffe 1979: 212).

Główną instytucją zajmującą się obecnie promowaniem bretońskiego jest Urząd ds. Języka Bretońskiego (*Ofis ar Brezhoneg*), powołany w 1999 roku. Znacznie wcześniej, bo w 1976 roku, z inicjatywy rodziców powstało towarzystwo *Diwan* („Kielek”), które założyło pierwsze bretońskojęzyczne przedszkole, a potem szkołę. Z czasem obok szkół prowadzonych przez *Diwan* zaczęły powstawać dwujęzyczne szkoły publiczne (*Div Yezh*), a także katolickie (*Dihun*). W roku 2008/2009 w szkołach dwujęzycznych uczyło się około 1,5% wszystkich dzieci. W 1981 roku wprowadzono licencjat z bretońskiego na Université de Haute Bretagne. Zapisano się na niego 350 studentów. Od 1985 roku można uzyskać *Certificat d’Aptitude au Professorat de l’Enseignement du Second Degré*, uprawniający do nauki bretońskiego w szkołach publicznych. W 1989 roku wprowadzono dwuletnie studia dyplomowe (DEUG), dostępne dla osób, które osiągnęły „poziom A” lub licencjat na uniwersytecie. Zainteresowanie językiem bretońskim jest widoczne także wśród dorosłych. W roku 2008/2009 około 3400 osób brało udział w wieczorowych kursach języka bretońskiego, a kolejne 350 zarejestrowało się na kursy korespondencyjne. 20% osób uczy się języka z zamiarem znalezienia pracy. Dostępne są setki stron internetowych oferujących naukę bretońskiego.

Bretoński staje się coraz bardziej widoczny w życiu publicznym Bretończyków, bowiem zyskał aprobatę władz regionu Bretanii. Władze lokalne Côtes-d’Armor, Finistère i Morbihan wprowadziły na swoim obszarze dwujęzyczne znaki i tablice. Coraz więcej lokalnych społeczności (obecnie około 90) idzie za ich przykładem, włączając się w politykę projęzyczną. Bretoński pojawia się w ogłoszeniach i reklamach, na produktach i stronach internetowych. W 2001 roku *Ofis ar Brezhoneg* rozpoczął kampanię *Ya d’ar Brezhoneg* („Tak dla języka bretońskiego”), promującą bretoński, na którą odpowiedziało około 600 przedsiębiorstw i instytucji. W ciągu kilku lat stworzono ponad 1000 bretońskojęzycznych miejsc pracy. W bretońskim dostępnych jest kilkanaście programów komputerowych. Szacuje się, że od paru lat rocznie ukazuje się około 100 tytułów książek w języku bretońskim, głównie adresowanych do młodego czytelnika. Na rynku dostępnych jest około 10 bretońskojęzycznych gazet oraz kilka lokalnych dzienników z artykułami w tym języku. W 1941 roku rozpoczęto emisję programów radiowych w bretońskim. Obecnie lokalne stacje radiowe emitują łącznie 180 godzin tygodniowo takich programów (95% na zachodnich wybrzeżach Bretanii). Od września 2004 roku pięć lokalnych stacji radiowych dostępnych jest także w internecie. Doskonale funkcjonuje strona internetowa zrzeszająca prężnie działające bretońskie teatry. Z programami telewizyjnymi jest nieco gorzej. Program *France 3 Ouest* (publiczna stacja z wiadomościami) emituje jedynie pięciominutowe wiadomości, i to wyłącznie w zachodniej części Bretanii. Raz w tygodniu nadawany jest 45-minutowy program *Red an Amzer* oraz *Mouchig Dall* – 21-minutowy program dla dzieci. Od marca 2003 roku emisję rozpoczęła bretońska prywatna stacja *Breizh*. Niestety, oferuje tylko pięć godzin tygodniowo programów w języku bretońskim. Stacja jest dostępna w całej Francji, ale jedynie przez satelitę, co z pewnością stanowi utrudnienie dla wielu osób<sup>4</sup>.

<sup>4</sup> Część dotycząca języka bretońskiego w głównej mierze opiera się na materiałach otrzymanych z *Ofis ar Brezhoneg*, dzięki uprzejmości Meriadeg Vallerie.

## Język kornwalijski (kornicki)<sup>5</sup>

Kornwalię (*Kernow*), obejmującą obszar 3563 km<sup>2</sup>, zamieszkuje około pół miliona ludności. Ze względu na swój niewielki obszar oraz stosunkowo niewielką liczbę mieszkańców Kornwalia stanowiła łatwy łup dla najeźdźców. Już od VI wieku musiała odpierać ataki Anglosasów. W 936 roku król saski Athelestan pokonał Hywela, ostatniego niezależnego króla Kornwalii, ustanawiając granicę pomiędzy Kornwalią i Anglią na rzece Tamar<sup>6</sup>. Asymilowanie Kornwalii z Królestwem Anglii odbywało się stopniowo w dłuższym okresie. W 1337 roku Kornwalia uzyskała status „prawie” niezależnego „królewskiego księstwa” (SGRÛD Research 2000: 3).

Na upadek kornwalijskiego (*Kernewek*) z pewnością duży wpływ miało wprowadzenie języka angielskiego do nabożeństw w kościołach (ustawa z 1549 roku), równoznaczne ze społeczną stygmatyzacją języka. Pomimo to jako język społeczności w zachodniej Kornwalii kornwalijski utrzymał się do początku XVII wieku. W 1777 roku zmarła ostatnia osoba (Dolly Pentreath) posługująca się kornwalijskim na co dzień, a w 1891 roku – ostatnia osoba (John Davey) mająca tradycyjną znajomość kornwalijskiego. Obecnie brakuje dokładnych statystyk dotyczących liczby osób znających kornicki. Według Raportu MacKinnona z 2000 roku około 3000 osób było w stanie odbyć prostą konwersację w tym języku, a jedynie 300 można było określić jako *effective speakers* (*The Cornish* 2001: 3).

Próby wskrzeszenia języka kornwalijskiego rozpoczęły się w XX wieku. W 1904 roku Henry Jenner opublikował podręcznik do nauki kornickiego. Obecnie istnieją trzy odmiany języka kornickiego: *Kernewek* (z 1935 roku, twórcą Robert Morton Nance); *Kernewek Kemmyn* (z 1986 roku, twórcą Ken George); *Cornoack* lub *Kernuak* (z 1990 roku, twórcą Richard Gendall). W 1995 roku Nicholas Williams zaproponował poprawioną wersję *Kernewek*, zwaną *Kernowek Unys Amendys*. Glanville Price nazywa powyższe wersje *pseudo-Cornish* lub *Cornic*, wyrażając tym samym swój negatywny stosunek do nich (szerzej Stalmaszczyk 2005: 126–133). W maju 2008 roku w wyniku porozumienia użytkowników reprezentujących wszystkie odmiany kornickiego wprowadzono *Standard Written Form*, co znacznie zwiększa możliwości promocyjne języka.

Od chwili powstania (1928 rok), głównym patronem sztuki kornickiej, w tym języka, jest Zgromadzenie Bardów Kornwalii (*Gorseth Kernow*). W 1967 roku w porozumieniu z Federacją Towarzystw Dawnej Kornwalii, *Gorseth* doprowadził do powstania Zarządu ds. Języka Kornickiego (*Kesva an Tavas Kernewek*). Zarząd jest odpowiedzialny za edukację, badania, publikacje, przeprowadzanie egzaminów z języka kornickiego oraz promowanie *Kernewek*. Prowadzone działania nie znajdowały jednak poparcia w odpowiednich regulacjach prawnych na poziomie państwa, dopiero oficjalne uznanie języka kornickiego przez Wielką Brytanię, która w marcu 2003

<sup>5</sup> Słowo *Cornish* w języku polskim może być tłumaczone zarówno jako „kornwalijski”, jak i „kornicki”. Ja określenia „kornwalijski” używam w stosunku do języka, zanim wymarł, „kornicki” natomiast – w stosunku do wskrzeszonych wariantów języka.

<sup>6</sup> Devon został zdobyty przez Angłów około 710 roku. Kornwalijski przetrwał tutaj do około 950 roku.

roku ratyfikowała Europejską Kartę Języków w odniesieniu do tego języka, pozwoliło na podjęcie formalnych kroków. Pierwszym z nich było uformowanie przez Radę Kornwalii (*Konsel Kernow*) Grupy Doradczej ds. Promocji Języka Kornickiego. Już w 2005 roku opracowano strategię dla języka kornickiego, a następnie powołano Menedżera ds. Rozwoju Języka Kornickiego (*Soedhak rag Displetyans an Tavas Kernewek*), który jest odpowiedzialny za realizację strategii. W liście z 19 listopada 2009 roku, skierowanym do Departamentu Społeczności i Lokalnego Rządu, Rada Kornwalii wystąpiła o wprowadzenie zapisu „narodowość kornwalijska” w spisie ludności w 2011 roku, co świadczy o poczuciu własnej tożsamości (Tal-e-bot 2010).

Od około 1970 roku są podejmowane akcje wspierające wychowywanie dzieci w języku kornickim. Niestety brakuje grup przedszkolnych z tym językiem, które wspomagałyby tę inicjatywę, jako że zainteresowane rodziny są rozrzucone po całej Kornwalii. W styczniu 2010 roku otwarto pierwsze takie eksperymentalne przedszkole, oferujące także program dla dorosłych: „Kornicki dla środowiska domowego” (*Cross Celtic* 2010). W maju 2010 roku w programie brało udział 10 dzieci w wieku 2–5 lat. Język kornicki nie znajduje się obecnie w programie nauczania szkół, jednakże w kilkunastu szkołach podstawowych i średnich są prowadzone zajęcia w ramach programu „świadomości języka”. Nauka kornickiego odbywa się także w klubach pozaszkolnych. W 2000 roku w kursach kornickiego wzięło udział około 200 uczniów, a w kursach wieczorowych – około 400 osób. Dostępne są także kursy korespondencyjne. W zależności od szkoły i kursu wybierana jest jedna z trzech odmian kornickiego.

Język kornicki można usłyszeć podczas różnego rodzaju towarzyskich spotkań. Od końca lat siedemdziesiątych XX wieku odbywają się doroczne „Weekendy Języka Kornickiego” (*Pennseythun Gernewek*). Organizacją promującą wydarzenia kulturalne związane z językiem kornickim jest Towarzystwo Języka Kornickiego (*Kowethas an Yeth Kernewek*). Niewątpliwie jednym z ważniejszych, o ile nie najważniejszych, są spotkania *Gorseth* oraz związany z nimi festiwal (*Esethvos Kernow*), organizowany co trzy lata od 1928 roku. Oprócz niego odbywają się także inne festiwale językowe, muzyki współczesnej oraz tańca. Małymi krokami kornicki wchodzi do teatru i świata filmu. W 1997 roku film *Fabula na sprzedaż* (*Splatt Dhe Wertha*) zdobył nagrodę Złotego Torquesu na 18. Celtyckim Festiwalu Filmu i Telewizji. Kornickojęzyczna telewizja rozwija się w ramach *West Country TV*. Pojawiają się w niej półgodzinne programy, zawierające między innymi krótkie filmy. Półgodzinne programy językowe są emitowane w niedziele w *BBC Radio Cornwall*. Książki są publikowane we wszystkich odmianach kornickiego (rocznie kilka tytułów), jednak wydaje się, że najwięcej pojawia się ich w *Kemmyn*. W 2000 roku w Księgarni Kornickiej (*An Lyverji Kernewek*) było 110 tytułów w języku kornickim – głównie materiały do nauki języka, nowele, krótkie historie, piosenki, książki dla dzieci, literatura klasyczna oraz literatura religijna. Każda z odmian kornickiego ma własne periodyki. Tygodniowe kolumny w języku kornickim ukazują się w regionalnym dzienniku „Western Morning News”. Poza tym prasa z elementami kornickimi pojawia się sporadycznie (SGRÛD Research 2000: 16, 25).

Język kornicki jest widoczny na znakach i tablicach drogowych (w Seaton, Camborne). Pojawia się w nazwach ulic i dróg, na budynkach, a także na samochodach

oraz w przedsiębiorstwach. Niektóre sklepy prowadzą obsługę w języku kornickim oraz oznaczają swoje produkty w tym języku. Parę drużyn sportowych ma swoje kornickie slogany. Należy jeszcze wspomnieć o nabożeństwach w kościołach anglikańskich, katolickich i metodystów, prowadzonych w języku kornickim przynajmniej raz w miesiącu. Wzrasta zapotrzebowanie na wprowadzenie kornickiego do ceremonii ślubnych, chrztów, pogrzebów (SGRÛD Research 2000: 22). Spotkania większości organizacji działających na rzecz kornickiego są prowadzone w tym języku<sup>7</sup>.

## Język walijski

Według badań statystycznych sytuacja języka walijskiego (*Cymraeg*) jest najlepsza ze wszystkich celtyckich języków. Spis z 2001 roku wykazał, że posługuje się nim 80 000 osób (20,8% ludności Walii). Wielu użytkowników walijskiego mieszka w dużych miastach na południu kraju – obszarze mocno zanglicyzowanym. Interesującym zjawiskiem jest wzrost liczby użytkowników języka w zamożnych częściach miast. Język walijski ma dwa dialekty: północny i południowy. Walię (*Cymru*), obejmującą powierzchnię 20 000 km<sup>2</sup>, zamieszkuje 2 640 000 ludzi.

Interesujące jest pochodzenie słowa *Cymro* – „Walijczyk”. Mianem *Wealas* lub *Welsh* nazywali Walijczyków, Kumbryjczyków i Kornwalijczyków Anglosasi. Słowo to mogło oznaczać obcego, ale też ludność zromanizowaną. *Cymro* pochodzi z brytańskiego *Combrogī*, używanego na określenie „człowieka ze wsi”. Tak właśnie nazywali siebie samych Walijczycy i Kumbryjczycy, co świadczy o ich własnym poczuciu przynależności. Dla dzisiejszych Walijczyków prawdziwy jest tylko *Cymro Cymraeg* („walijski Walijczyk”) – ten, który zna walijski; ten, który nie zna języka to „Walijczyk niepełny”, po prostu *Cymro* – „Walijczyk” (Davies 1993: 10).

Walia cieszyła się niepodległością dłużej niż pobliska Kornwalia, pomimo iż nekali ją różni najeźdźcy. Dopiero ustawy (*Acts of Union*) z 1536 i 1542 roku doprowadziły do połączenia jej z Anglią. Stopniowo język walijski zaczął tracić swoje przywileje. Do 1485 roku angielski zdążył już zająć dominującą pozycję w oficjalnym życiu Walii, ale to ustawa Henryka VIII z 1536 roku zdelegalizowała walijski. Zgodnie z nią angielski miał być językiem dworów walijskich, a osoby posługujące się walijskim nie mogły zajmować publicznych stanowisk. Ciosem dla walijskiego była kasacja klasztorów – ośrodków edukacji, przeprowadzona w wyniku reformacji. Walijski jednak przetrwał pośród ludu, i to w swej literackiej formie, dzięki literaturze religijnej. W XVIII–XIX wieku ponownie zyskał na znaczeniu, ponieważ kongregacjoniści, baptyści, presbiterianie, kwakrzy i metodyści wprowadzili go do kazań i pieśni. Organizowano nawet *Cymanfa Ganu* – kościelny festiwal piosenki. Kaplica stała się centrum życia walijskiego. Jeszcze przed XIX wiekiem uważano, że każdy, kto posługuje się walijskim, chodzi do kaplicy. Jednakże fakt obecności walijskiego w życiu religijnym doprowadził do zawężenia sfery jego oddziaływania, zrodziło się bowiem przekonanie, że walijski jest językiem sfery świętości, a angielski – sfery świeckiej (Davies 1993: 29, 43).

<sup>7</sup> Część informacji dotyczących promocji języka kornickiego konsultowano z Jenefer Lowe, Menedżerem ds. Rozwoju Języka Kornickiego.

Liczne (ponad 2500 książek!) publikacje w języku walijskim w XVIII wieku miały ogromny wpływ na religijne i edukacyjne przebudzenie w tym czasie. W XIX wieku powstawały liczne stowarzyszenia pielęgnujące literacką formę języka oraz zaznaczył się znaczny rozwój walijskiej prasy regionalnej. Zdawać by się mogło, że walijskiemu już nic nie było w stanie zagrozić, tymczasem 1870 rok przyniósł Ustawę Edukacyjną zakazującą używania walijskiego w szkołach. Na rezultaty nie trzeba było czekać długo. O ile na początku XIX wieku 80% Walijszczyków mówiło w swoim rodzimym języku, o tyle pod koniec tego wieku odnotowano już tylko 50%.

W XVIII i XIX wieku nastąpiło odrodzenie narodowe w Walii, aczkolwiek nie było ono antyangielskie. Antyangielskie wystąpienia pojawiły się dopiero w XX wieku na fali protestów nacjonalistycznych. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych doszło nawet do aktów przemocy (na przykład palenie domów letniskowych angielskich właścicieli), łącznie z podłożeniem bomb przez grupę *Free Wales Army*. W 1919 roku do wspierania języka walijskiego powołano Zarząd ds. Studiów Celtyckich (*Board of Celtic Studies*), a w 1922 roku powstała Walijska Liga Młodych (*Urdd Gobaith Cymru*). Od 1962 roku działalność prowadzi Towarzystwo Języka Walijskiego (*Cymdeithas yr Iaith Gymraeg*). W 1931 roku około 40% ludności Walii mówiło po walijsku, a praktycznie każdy Walijszczyk znał ten język.

W 1938 roku podczas festiwalu *Eisteddfod* zgłoszono petycję w sprawie unieważnienia klauzuli językowej z Ustawy Unijnej, domagając się równorzędnego statusu dla walijskiego. Stopniowo następuje poprawa statusu języka. W 1942 roku wraz z ustawą zwaną *Welsh Courts Act* walijski wrócił do sądów, aczkolwiek w ograniczonym zakresie. Od 1962 roku intensywne działania na rzecz wprowadzenia walijskiego na poczcie, tablicach samochodowych oraz znakach drogowych podejmuje Towarzystwo Języka Walijskiego. Instytucje użyteczności publicznej w różnym stopniu odpowiedziały na inicjatywę bilingwalizmu. Ustawa (*Welsh Language Act*) zrównująca walijski z angielskim w sądach i administracji publicznej, ogłoszona pod presją niepokojów społecznych w 1967 roku, przyniosła niewielką poprawę. Dopiero ustawa (*Welsh Language Act*) z 1993 roku wprowadziła zasadę równości walijskiego i angielskiego w publicznych przedsiębiorstwach i administracji sądowej. W referendum z 1997 roku minimalną liczbą głosów opowiedziano się za powstaniem Narodowego Zgromadzenia Walii (*Cynulliad Cenedlaethol Cymru*), które jednakże ma mniejszą władzę niż Zgromadzenie Szkockie. W 1999 roku Zgromadzenie Walii oficjalnie ogłosiło deklarację i poparcie dla polityki pełnego bilingwalizmu, a w marcu 2010 roku opublikowało nowe prawo dotyczące języka walijskiego (*Welsh Language Measure*). Za promowanie języka walijskiego odpowiedzialny jest Zarząd ds. Języka Walijskiego (*Bwrdd Yr Iaith Gymraeg*), powołany w 1993 roku. Wspierają go w tym instytucje społeczne oraz liczne inicjatywy lokalne (*Mentrau Iaith Cymru*). Mottem przewodnim w promowaniu walijskiego jest: *Gwnewch bopeth yn Gymraeg* – „Rób wszystko po walijsku”.

Zgodnie z wytycznymi w Ustawie Edukacyjnej z 1988 roku walijski został włączony do szkół jako obowiązkowy przedmiot nauczania dla dzieci w wieku 5–16 lat. Na terenie Walii działa ponad 1000 przedszkoli i różnych grup przedszkolnych. Podejmuje się wiele inicjatyw skierowanych do dzieci oraz rodziców („Walijski dla Ro-

dziny”, projekt *Twf* – „przyrost”). Około 450 szkół podstawowych (28% wszystkich szkół) prowadzi nauczanie prawie wyłącznie w języku walijskim, dalsze 72 szkoły w roku 2002/2003 częściowo oferowały nauczanie w języku walijskim. Najważniejszymi wyższymi instytucjami edukacyjnymi, oferującymi kursy w języku walijskim, inne niż kursy języka walijskiego, są: Trinity College Carmarthen, University of Wales Aberystwyth, University of Wales Bangor. Na terenie Walii działa wiele ośrodków nauki języka walijskiego, prowadzących dwujęzyczne kursy zawodowe.

Walijski jest obecny we wszystkich dziedzinach współczesnego życia, łącznie z najnowszą techniką (dwujęzyczne instrukcje do oprogramowania komputerowego). Z pewnością ogromny wpływ na kondycję walijskiego mają media. Od 1937 roku ważnym patronem walijskiej literatury jest BBC. W 1977 roku na falach BBC rozpoczęło emisję samodzielne *Radio Cymru*. Programy w języku walijskim są także nadawane przez stacje komercyjne (*Swansea Sound* czy *Radio Ceredigion*). W 1982 roku dzięki strajkom głodowym doszło do uruchomienia walijskiej stacji telewizyjnej *Sianel Pedwar Cymru* (S4C) – Walijskiego Czwartego Kanału. W 2005 roku stacja emitowała 30 godzin programów w języku walijskim tygodniowo. W Walii ukazuje się około 400 tytułów książek w języku walijskim rocznie. Dużą rolę odgrywają czasopisma. Lokalnych gazet, które publikują w języku rodzimym, jest około 60.

Walia jest ojczyzną festiwalu zwanego *Eisteddfod*<sup>8</sup>, promującego język rodzimy. Jego początków upatruje się już w 950 roku. Przed końcem XIX wieku niemal każda wioska miała swój *eisteddfod*. Od 1945 roku festiwal ma charakter międzynarodowy. Odbywa się co roku w pierwszym tygodniu sierpnia na przemian na północy i południu kraju. Podczas festiwalu tysiące uczestników mierzą swe siły w ponad 200 konkurencjach. Oprócz niego znanych jest wiele innych festiwali pop i folkowych.

Dwujęzyczne znaki drogowe i tablice w Walii są raczej powszechne. System grantów promocyjnych dla przedsiębiorstw i organizacji wolontariackich ma na celu promowanie materiałów dwujęzycznych (ulotki, broszury, znaki, strony internetowe). Z myślą o rozpowszechnianiu języka w życiu gospodarczym kraju opublikowano *The Use of Welsh in Business*. Z uwagi na to, że walijski ma obecnie status drugiego języka oficjalnego w sądownictwie i urzędach, usługi tam oferowane, formularze oraz różne oznakowania są dwujęzyczne<sup>9</sup>.

## Język szkocki gaelicki

Powierzchnia Szkocji (*Alba*) obejmuje obszar 78 782 km<sup>2</sup>. Zamieszkuje ją około 5,18 mln ludności. Język gaelicki (*Gàidhlig*) został przyniesiony na południowo-zachodnie wybrzeża oraz wyspy Szkocji przez ulsterskie rody Irlandczyków około połowy V wieku n.e. Kolonizatorzy z Dál Riady, małego królestwa na północno-wschodnim wybrzeżu hrabstwa Antrim, założyli na terenie Szkocji państewko o takiej

<sup>8</sup> L.mn. *eisteddfodau*, od wal. *eistedd* – „siedzieć”, czyli *eisteddfodau* to niasiadówki, posiedzenia.

<sup>9</sup> Tekst dotyczący promowania walijskiego powstał na podstawie strony internetowej: <http://bwrdd-yr-iaith.org.uk/> oraz materiałów nadesłanych przez Llŷra Griffiths-Davies z *Bwrdd Yr Iaith Gymraeg*. Informacje dotyczące prasy lokalnej zostały przesłane przez Marian Fairclough z tej samej instytucji.

samej nazwie jak w Irlandii – przez Szkotów zwane *Oirthear Gaedheal* („wschodnie królestwo Irlandczyków”, tj. Argyll) (Ó hÓgáin 2006: 218). Gaelicki stał się językiem dominującym w północnej Szkocji jeszcze przed końcem X wieku. Był językiem królewskiego dworu w latach 800–1100, ale szybko został zastąpiony językiem germańskim, pochodzenia anglosaskiego, zwanym początkowo *Inglis*, a z czasem *Scottis*. Od XVI wieku gaelicki pozostał językiem obszarów górskich i wysp zachodnich, głównie Hebrydów, jednakże w 1615 roku, 12 lat po unii personalnej Szkocji z Anglią, gaelicki został okrzyknięty „niechrześcijańskim językiem” i usunięty ze szkół. W 1707 roku na mocy Aktu Unijnego Szkocja została przyłączona do Anglii i Walii. Od tej pory angielski stał się jedynym oficjalnym językiem Szkocji. Status języka narodowego gaelicki utracił już pod koniec XIV wieku. Rugowania z domów i ziem rdzennej ludności gaelickiej w XVIII–XIX wieku miały istotny wpływ na upadek języka. Ogromnym ciosem była Ustawa Edukacyjna z 1872 roku zakazująca używania gaelickiego w szkołach. W 1918 roku została nieco złagodzona Ustawą Edukacyjną, zawierającą tzw. klauzulę gaelicką nakładającą obowiązek nauczania gaelickiego na obszarach gaelickojęzycznych. Wcześniej, bo w 1891 roku gaelicki znalazł się w programie szkół jako fakultatywny tzw. „specyficzny przedmiot” (Stalmaszczyk 2005: 74–80).

Ruch na rzecz gaelickiego zaznaczył swoją aktywność pod koniec XIX wieku. Wtedy też (1891 rok) doszło do powstania jednej z ważniejszych organizacji – Ligii Gaelickiej (*An Comunn Gàidhealach*). Stowarzyszenie corocznie organizuje festiwale, podobne do walijskich *eisteddfodau*, oraz liczne konkursy związane z promowaniem języka i kultury gaelickiej. Dopiero w 1975 roku został powołany pierwszy statutowy organ publiczny uznający i posługujący się językiem gaelickim – Rada ds. Zachodnich Wysp (*Comhairle nan Eilean*). W 1984 roku powstała kolejna bardzo ważna instytucja – Stowarzyszenie ds. Gaelickiego (*Comunn na Gàidhlig* – CNAG)<sup>10</sup>. Jego celem jest wspieranie, promowanie i podejmowanie działań na poziomie narodowym, zmierzających do rozpowszechniania języka i kultury gaelickiej w Szkocji. Promowaniem gaelickiego zajmuje się jeszcze 13 innych organizacji. Jedną z nich jest Zarząd ds. Gaelickiego (*Bòrd na Gàidhlig*), powołany w 2004 roku. Ważną organizacją, działającą na Isle of Lewis od 1999 roku, jest Narodowe Centrum Środków dla Języka Gaelickiego (*Stòrlann Nàiseanta na Gàidhlig*) wspierające edukację. Należy jeszcze wymienić Radę ds. Gaelickich Książek (*Comhairle nan Leabharaichean*), która odgrywa ważną rolę w promowaniu książek gaelickojęzycznych. Slogan towarzyszący promowaniu języka brzmi: *A' Ghàidhlig – cleachd i neo caill i* („Gaelicki – używaj go lub strać go”).

Koniec XIX wieku to także okres znaczącej aktywności w szkockim ruchu nacjonalistycznym. Rezultatem tych działań było powołanie w 1998 roku szkockiego parlamentu, któremu przekazano wiele uprawnień. Jednakże dopiero *Gaelic Language Act* z 2005 roku miał otworzyć drogę do poważnych działań zmierzających do poprawy sytuacji języka, która nie wygląda najlepiej. W 2001 roku posługiwało się nim 58 652 osoby (1,2% ogółu ludności). Dodatkowo około 34 000 osób stwierdziło w ankiecie, że potrafi czytać i pisać w tym języku lub go rozumie. Współczesny gaelicki ma wiele

<sup>10</sup> Nazwy *Comunn na Gàidhlig* i *An Comunn Gàidhealach* nie są tłumaczone na język angielski. Tutaj podaje własne propozycje tłumaczeń na język polski.

dialektów, jednakże pewnego rodzaju standardem jest gaelicki Hebrydów, które wraz z przylegającym wybrzeżem tworzą obszar *Gàidhealtachd*, zamieszkiwany przez największą liczbę osób posługujących się tym językiem na co dzień.

Gaelicki nie jest przedmiotem obowiązkowym w szkole. Na terenie zachodnich wysp istnieje około 20 szkół dwujęzycznych. Szkoły podstawowe z językiem gaelickim wystartowały w 1985 roku. W 2005 roku było ich 61. Na zajęcia uczęszczało 2069 dzieci. W tym samym roku w szkołach średnich z językiem gaelickim uczyło się 315 dzieci. Funkcję pomostów łączących szkoły ze społecznością pełnią *Sradagan* (gaelickie kluby młodzieżowe). Ich działalność skierowana jest do dzieci w wieku 5–12 lat. Ważną rolę w przygotowywaniu dzieci do szkół odgrywają organizacje przedszkolne (*Comhairle nan Sgoiltean Araich, Cròileagan*). Znaczącymi ośrodkami nauki gaelickiego, w których prowadzi się także kursy zawodowe w gaelickim, są *Sabhal Mòr Ostaig* (Gaelicki College Szkocji) na Isle of Skye oraz college na Isle of Lewis. Obydwa ośrodki organizują krótkie językowe kursy letnie. Od 2002 roku działa *Columba Centre Isly* – ośrodek oferujący kursy związane z dalszą edukacją na poziomie wyższym, jak również nieformalną naukę języka. Kursy z zakresu studiów celtyckich są dostępne na uniwersytetach w Edynburgu, Glasgow i Aberdeen.

W promowaniu języka dużą rolę odgrywa *BBC Radio nan Gaidheal*, nadające tygodniowo 23,5 godziny programów w języku gaelickim na obszarze Gór Szkockich i Hebrydów, a na obszarze pozostałej Szkocji – 11 godzin. Programy te są dostępne także w internecie. Od 1970 roku programy radiowe nadają szkoły gaelickie. We wrześniu 2008 roku rozpoczęła emisję gaelicka stacja TV – *BBC Alba* (około siedem godzin programów dziennie w tym języku). Stacja dostępna jest przez satelitę. Oprócz niej programy gaelickie emitują *STV North* i *STV Central*.

Gaelicki w prasie również pozostawia wiele do życzenia. Brakuje codziennej lub tygodniowej gazety w całości ukazującej się w języku gaelickim. Jest wydawany natomiast miesięcznik gaelicki. Pewne gaelickie kolumny pojawiają się w dziennikach „*Scotsman*” oraz „*Press and Journal*”, a także w lokalnych tygodnikach („*Oban Times*”, „*Inverness Courier*”) na obszarach gaelickich. W miesięczniku („*Monthly Record*”) Kościoła Szkocji ukazuje się „suplement gaelicki”. Dużo gaelickiego materiału można znaleźć w okazjonalnym periodyku folklorystycznym „*Tocher*”. Kwartalnikiem w całości pisanym w języku gaelickim jest literackie czasopismo „*Gairm*”. Oprócz tego jest jeszcze wydawanych kilka periodyków wyłącznie w języku gaelickim bądź też dwujęzycznych. Z myślą o dzieciach publikowany jest komiks *SMATHSIN*. Książek ukazuje się rocznie zaledwie 30–45 (*Gaelic in Scotland*). Interesującą formą sprzedaży są przemieszczające się po wyspach furgonetki z książkami. Dzięki temu mogą one dotrzeć do odbiorcy, który nie ma dostępu do księgarni.

Do promowania gaelickiego przyczyniają się teatry oraz zespoły rockowe (na przykład *Runrig, Capercaillie*). Filmów powstaje niewiele. Organizowane są koncerty oraz spotkania taneczne. Do znanych gaelickich festiwali należy *Royal National Mod* oraz lokalne festiwale typu *Mods* czy *Celtic Connections*.

Dwujęzyczne znaki drogowe są widoczne na Western Isles, Isle of Skye oraz kilku innych terenach. Zachętą do promowania bilingwalizmu w przedsiębiorstwach są granty oferowane przez CNAG oraz Lokalne Spółki Przedsiębiorstw. W całej

Szkocji ponad 100 różnych instytucji (organizacje narodowe, władze lokalne, banki i organizacje komercyjne) przyjęło nazwy gaelickie. Producenci dwóch marek whisky wprowadzili gaelicki na komercyjnych etykietach. Organizacją i dystrybucją środków rządowych na rozwój ekonomiczny i kulturowy specjalnych obszarów zajmuje się *Highlands and Islands Enterprise*. Promowana jest znajomość gaelickiego w sektorze turystycznym oraz w mediach. W tej drugiej sferze zaznaczył się wzrost zatrudnienia osób (około 300 miejsc) posługujących się tym językiem.

Od 1972 roku w języku gaelickim można wypisywać i podpisywać czeki bankowe. Niektóre osoby urzędowo dokonały zmiany swojego imienia, przyjmując odpowiednik gaelicki. Są to rzadkie przypadki, częściej natomiast odnotowuje się nadawanie takich imion przy narodzinach. Na zachodnich wybrzeżach Szkocji połowa nabożeństw prowadzonych jest w języku gaelickim. Regularne nabożeństwa są odprawiane na wyspie Sky, gdzie indziej zaś raczej sporadycznie<sup>11</sup>.

## Język mański gaelicki

Wyspa Man (*Ellan Vaninn*) ma powierzchnię zaledwie 572 km<sup>2</sup>, którą zamieszkuje ponad 70 tys. ludzi. Polityczny status Wyspy Man jest niezwykle interesujący, zważywszy, iż często zmieniała właścicieli (szkockich, skandynawskich), aż około 1346 roku dostała się pod kontrolę angielską. W 1765 roku na mocy *Revestment Act* książę z Atholl sprzedał Wyspę Koronie Brytyjskiej. Obecnie Wyspa jest samorządnym terytorium zależnym od Brytyjskiej Korony, aczkolwiek nie jest częścią Zjednoczonego Królestwa. Ma niezależną legislaturę z parlamentem zwanym *Tynwald*, obradującym od 979 roku. *Tynwald* podtrzymuje dawny zwyczaj ogłaszania nowych ustaw w języku mańskim (szerzej: Stowell 2005).

Rok 1974 wyznacza kres języka mańskiego (*Gaelg Vanninagh*) jako języka społeczności – umiera Ned Maddrell uznawany za ostatnią osobę, która na co dzień się nim posługiwała. Choć mański został uznany przez wielu badaczy za wymarły, to jednak zachowała go garstka osób. Należy zauważyć, że w przypadku mańskiego nie były nigdy podejmowane ważniejsze przedsięwzięcia w celu jego unicestwienia, choć z drugiej strony nic dla niego nie czyniono – *Manx, like Cornish, has simple been allowed to go to pieces* (Jenner 1875). W 1899 roku powstało Towarzystwo Języka Gaelickiego (*Yn Cheshaght Ghailckagh*) z zadaniem powstrzymania procesu zanikania gaelickiego. Jego motto brzmi: *Gyn chengey, gyn cheer* („Bez języka, bez kraju”). Towarzystwo zorganizowało pierwszy Festiwal Językowy (*Feailley Gaelgagh*) i zaczęło wydawać kwartalnik w języku mańskim. Obecnie publikuje książki oraz organizuje nabożeństwa w języku mańskim.

Wyniki ankiety przeprowadzonej przez *Gallup 'Quality of Life'* w 1990 roku wykazały, że 58% respondentów znało mański „trochę”, a 3% – słabo. Ze spisu z 1991 roku wynikało, że 740 osób (1% populacji) zna biegle mański, a mówić w tym języku

---

<sup>11</sup> Tekst dotyczący promowania języka szkockiego gaelickiego jest oparty na materiałach nadesłanych przez Dòmhnalla Morrisa z CNAG oraz dr. Wilsona McLeoda z University of Edinburgh.

jest w stanie 1689 osób (2,2% populacji)<sup>12</sup>. Każdego roku około 100 dorosłych osób rozpoczyna naukę mańskiego, jednakże nie więcej niż 5% osiąga poziom biegłości.

Bardzo poważnym utrudnieniem w promowaniu języka mańskiego jest brak głównej instytucji za to odpowiedzialnej. Momentem przełomowym w rewitalizacji mańskiego było zatwierdzenie przez *Tynwald* raportu przedstawionego przez *Select Committee* w sprawie *Greater Use of Manx Gaelic* w dniu 10 lipca 1985 roku. Już w roku następnym została powołana Rada Doradcza ds. Gaelickiego (*Coonceil ny Gaelgey*), instytucja podlegająca Fundacji Mańskiego Dziedzictwa (*Undinys Eiraght Vannin*), której zadaniem jest regulacja i standaryzacja mańskiego oraz tworzenie nowej terminologii. W 1991 roku mianowano *Manx Language Officer* i dwóch nauczycieli języka mańskiego, a w kolejnym roku – *Manx Language Education Officer*. W 1998 roku Fundacja Mańskiego Dziedzictwa powołała Urzędnika ds. Rozwoju Języka Mańskiego (*Yn Greinneyder*), stymulującego rozwój mańskiego (Gawne 2002: 176–182). Ważną datą dla języka jest 22 kwietnia 2003 roku, kiedy to Wielka Brytania ratyfikowała Europejską Kartę Języków w odniesieniu do mańskiego<sup>13</sup>.

Oprócz wyżej wymienionych instytucjami wspierającymi promocję języka mańskiego są: Departament Edukacji (*Rheynn Ynsee*), Mańskie Narodowe Dziedzictwo (*Eiraght Ashoonagh Vannin*), *Gaelic Broadcasting Committee*, Towarzystwo Rodziców (*Sheshaght ny Paarantyn*) oraz Przyjaciele Mańskiego (*Caarjyn ny Gaelgey*). Ta ostatnia między innymi organizuje lekcje mańskiego dla dorosłych. Sloganem pojawiającym się przy okazji promocji języka jest: *Ta'n Ghaelg foast bio* („Mański wciąż żyje”).

Mański został wprowadzony do szkół jako przedmiot fakultatywny (30 minut tygodniowo) w 1992 roku. Dużą popularnością cieszą się rodzinne przedszkola *Mooijer Veggey* („Malutkie Ludziki”), działające od 1996 roku, przybliżające dzieciom język i kulturę mańską. *Bunscoil Ghaelgagh* to szkoła podstawowa, w której nauczanie jest prowadzone w języku mańskim gaelickim. Została założona w 2001 roku. W roku 2009/2010 uczęszczało do niej 65 dzieci, a do innych szkół z językiem mańskim – 900 dzieci. Wyższy poziom znajomości mańskiego można uzyskać na dwuletnim kursie językowym („poziom A”). Dostępne są także wieczorowe kursy językowe dla dorosłych (McArdle 2005).

Chociaż brakuje telewizji mańskiej czy też wideo i filmów w języku mańskim, to czynione są starania, aby ten brak zrekomensować w radiu. Radio Mańskie (*Radio Vannin*) raz w tygodniu emituje półgodzinne programy *Shiaght Laa* („Siedem Dni”) i *Clare ny Gaelg* („Program Gaelów”). Innym programem jest *Moghrey Jedoonee*, także nadawany w niedzielę. Programy są dostępne na stronie internetowej radia.

Książek w języku mańskim wydawanych jest niewiele. W latach 1699–1931 opublikowano zaledwie 59 książek i broszur. Od 1996 roku raz do roku publikowany jest magazyn „Dhooraght”. Rocznie ukazują się 2–3 periodyki w języku mańskim. Od 2007 roku na stronie internetowej redagowany jest miesięcznik „Gaelg Vio”

<sup>12</sup> Istnieją dwa główne dialekty mańskiego: północny i południowy.

<sup>13</sup> Najwcześniej, bo 27 marca 2001 roku, Wielka Brytania uczyniła to w stosunku do języków: walijskiego, szkockiego gaelickiego, irlandzkiego, szkockiego i ulsterskiego szkockiego, a 11 marca 2003 roku – w stosunku do kornickiego.

(„Żywy Mański”), a od sierpnia 2006 roku – muzyczny miesięcznik „Kiaull Man-ninagh” („Mańska Muzyka Dziś”). W 2004 roku Mańskie Narodowe Dziedzictwo wydało *Skeelalyn Vannin* („Mańskie opowieści”) – kompilację nagrań na CD wraz z transkrypcją. Jest to dosyć znaczące przedsięwzięcie, jako że tych nagrań dokonała *Irish Folklore Commission* w latach 1949–1952.

Na Wyspie można zauważyć dwujęzyczne znaki drogowe. Mański pojawia się na domach, sklepach, pojazdach, łodziach i urzędowych budynkach. Wprowadzony jest także przez niektóre przedsiębiorstwa (*Isle of Man Water Authority*) i firmy do dokumentów czy też na szyldy w sklepach (na przykład *Shoptite* – łańcuch lokalnych supermarketów). Promocja języka w firmach zatacza coraz większe kręgi. W tym celu została nawet wydana broszura. Nie zabrakło także map w języku mańskim oraz językowych przewodników kieszonkowych. Jednakże najlepiej trafiającą do odbiorcy jest muzyka. I tutaj promocja mańskiego jest bardzo widoczna. Sesje z tradycyjną muzyką odbywają się praktycznie w każdym tygodniu. Co roku mają miejsce trzy ogólnonarodowe festiwale: tygodniowy *Cooish* („Pogaduchy”), *Shennaghys Jiu* („Tradycja Dziś”) oraz *Yn Chruinnaght* („Zgromadzenie”) – odpowiednik walijskiego *Eisteddfod*<sup>14</sup>.

## Język irlandzki

Większa część Irlandii (*Éire*) – Republika Południowa – obejmuje 26 hrabstw. Sześć pozostałych od 1921 roku znajduje się na terenie Irlandii Północnej, która wchodzi w skład Wielkiej Brytanii. Irlandia najdłużej z krajów celtyckich cieszyła się niezależnością. Pierwszymi najeźdźcami byli wikingowie, którzy przybyli tam pod koniec VIII wieku. Pojawienie się Normanów w 1169 roku zapoczątkowało proces stopniowego podporządkowywania sobie Irlandii przez Anglików. W 1801 roku Irlandia została formalnie włączona do Wielkiej Brytanii (por. Grzybowski 2003: 228). Język irlandzki (*Gaeilge*) pozostał dominującym językiem w Irlandii do końca XVI wieku. Aktywna polityka wynaradawiająca Brytanii (prawa karne obowiązujące w latach 1691–1778, system szkół narodowych z językiem angielskim, rozpowszechniany od 1831 roku) oraz klęski nieurodzaju ziemniaka (1846–1851) (por. Wall 1969; Ó Murchú 1985) przyczyniły się do tego, że pod koniec XIX wieku 99% ludności Irlandii posługiwało się angielskim, gdy tymczasem 85% nie potrafiło mówić po irlandzku (Ó Cuív 1969: 128)! Ruch na rzecz propagowania irlandzkiego wyłonił się już na początku XIX wieku. Zaczęły działać różne organizacje, pojawiły się irlandzkojęzyczne publikacje. Najważniejszą organizacją była Liga Gaelicka (*Conradh na Gaeilge*) założona w 1893 roku.

*Irish Free State*, jako częściowo niezależne państwo, powstało w 1921 roku, a od 1949 roku Irlandia jest w pełni niezależną republiką, z wyłączeniem wyżej wspomnianych sześciu hrabstw. Powierzchnia całej wyspy Irlandii wynosi 84 440 km<sup>2</sup>, z tego Republika Irlandii (RI) zajmuje 70 280 km<sup>2</sup>, a Irlandia Północna (IP) – 14 160 km<sup>2</sup>. Republikę zamieszkuje ponad 4 mln ludności, a IP – około 2 mln.

<sup>14</sup> Tekst dotyczący języka mańskiego został opracowany dzięki materiałom nadesłanym przez Adiana Caina, *Yn Greimneyder*.

RI jest jedynym w pełni niezależnym „celtyckim” państwem. W związku z tym można by oczekiwać, że język irlandzki gaelicki jest językiem powszechnie używanym<sup>15</sup>. Jednak tak nie jest. Według danych (2005 rok) *Ionad na Gaeilge Labhartha* (Centrum Mówionego Języka Irlandzkiego) przy University College Cork 30 000 (0,75% całej populacji) osób, głównie z obszarów *Gaeltachtaí*<sup>16</sup>, gdzie irlandzki jest językiem społeczności lokalnych, zostało określonych jako *native speakers*. Dalszych 100 000 osób (2,5%) podało, że irlandzki jest dla nich językiem codziennej komunikacji. Niektóre optymistyczne statystyki wykazują milion osób znających i posługujących się irlandzkim, jednakże nie wiadomo, na jakim poziomie i jak często. Dla porównania według danych z 2001 roku w IP ponad 100 000 posługiwało się tym językiem na co dzień. Na wyższy wskaźnik w IP prawdopodobnie miała wpływ sytuacja polityczna na tych terenach. Język jest elementem tożsamości narodowej i uaktywnia się w wypadku utraty wolności, jak również wszelkich dyskryminacji na tle narodowościowym.

Interesujące rezultaty przyniosła ankieta z 2001 roku<sup>17</sup> – 90% populacji RI było przeciwnych przywróceniu irlandzkiemu statusu języka podstawowego, a jedynie 9% opowiedziało się za. Jest to tym bardziej zadziwiające, że według irlandzkiej konstytucji (z 1937 roku) „język irlandzki jako narodowy język jest pierwszym oficjalnym językiem” (art. 8.1). Dziwić może także fakt, że dopiero w 2003 roku została uchwalona ustawa dotycząca języka irlandzkiego (*Official Languages Act*), a w następnym roku mianowano osobę (*Coimisinéir Teanga*) odpowiedzialną za monitorowanie wprowadzania nowej legislacji.

Najstarszą organizacją zajmującą się promowaniem języka irlandzkiego jest wspomniana Liga Gaelicka. Obecnie posiada 180 branż w Irlandii oraz 20 w innych krajach. Instytucją sprawującą kontrolę nad subsydiami związanymi z publikacjami jest Zarząd ds. Książki Gaelickiej (*Bord na Leabhar Gaeilge*), powołany w 1952 roku. Nie należy go mylić z Zarządem ds. Gaelickiego (*Bord na Gaeilge*), działającym od 1978 roku. Zadaniem tego drugiego było zapewnienie realizacji polityki państwowej dotyczącej języka irlandzkiego na wszystkich szczeblach systemu politycznego. Po 1999 roku, po ustaleniach związanych z *Good Friday Agreement* (1998 rok) w IP, został wchłonięty przez Instytucję ds. Gaelickiego (*Foras na Gaeilge*), właściwie Instytucję ds. Języka (*Foras Teanga*), na którą składają się *Foras na Gaeilge* i *Boord o Ulstér-Scotch* (Zarząd ds. Ulsterskiego-Szkockiego). Jest to instytucja panirlandzka, odpowiadająca za promowanie irlandzkiego w obydwu Irlandiach. Agencją rządową odpowiedzialną za rozwój ekonomiczny na obszarach *Gaeltachtaí* oraz za ochronę irlandzkiego w obrębie tych społeczności są Władze ds. Gaeltachtu (*Údarás na Gaeltachta*). Instytucja ta powstała w 1980 roku i zastąpiła wcześniejszą – *Gaeltarra Éireann* (Gaelickie Produkty). Obecnie polityka dotycząca

---

<sup>15</sup> W Irlandii rozróżnia się trzy dialekty języka irlandzkiego, związane z prowincjami: Munster, Connaught i Ulster.

<sup>16</sup> Są to znaczne części hrabstw: Donegal, Mayo, Galway i Kerry oraz niewielkie obszary hrabstw: Cork, Meath i Waterford.

<sup>17</sup> Z wykładu (maj 2007) Póla Ruiséala, dyrektora *Ionad na Gaeilge Labhartha* przy University College Cork.

*Gaeltachtaí* jest prowadzona przez *Department of Community, Rural and Gaeltacht Affairs*, utworzony w 2002 roku, który przejął funkcje poprzedniej instytucji. Pod patronatem tego Departamentu działają wymienione wcześniej: *Údarás na Gaeltachta*, *Bord na Leabhar Gaeilge* i *Foras Teanga*<sup>18</sup>. Innym organem działającym na rzecz społeczności posługujących się irlandzkim jest Narodowe Zgromadzenie Języka Irlandzkiego (*Comhdháil Náisiúnta na Gaeilge*), które także wspiera organizacje wolontariackie. Z pewnością prestiż irlandzkiego podniósł się wraz z uznaniem go za oficjalny język roboczy w Unii Europejskiej (UE) od stycznia 2007 roku.

*Gaelscoileanna* to system szkół (od 1973 roku), w których językiem nauczania jest irlandzki. Odgrywa on niezwykle ważną rolę wspierania wszystkich szkół podstawowych z językiem irlandzkim jako środkiem nauczania na anglojęzycznym obszarze. W 2005 roku w Irlandii, poza obszarem *Gaeltachtaí*, funkcjonowało 157 takich szkół podstawowych i 36 średnich z ponad 33 tys. dzieci. Irlandzki jest językiem obowiązkowym w szkołach dla uczniów w wieku 4–18, jest on jednak traktowany jak każdy język obcy. Irlandzki jest wprowadzony także do przedszkoli. Te, w których używany jest jako środek komunikacji, zwane są *Naíonraí*. Tego typu jednostek w *Gaeltachtaí* funkcjonuje około 80, skupiając około 1000 dzieci. Oferowane są liczne kursy językowe, w tym letnie kursy, także dla cudzoziemców, którzy zdają się chętniej niż Irlandczycy korzystać z tych ofert.

Od 1972 roku na terenach *Gaeltachtaí* działa *RTÉ Raidió na Gaeltachta*, emitując programy radiowe w języku irlandzkim 24 godziny na dobę. *Raidió na Life* obsługuje Dublin i wschodni region kraju od 1993 roku. Dużym wydarzeniem w 1996 roku było rozpoczęcie emisji przez gaelicką telewizję – *Teilifís na Gaeilge* (TG4), emitującą programy w języku irlandzkim 12 godzin dziennie. Badania z 2001 roku wykazały, że stację tę przynajmniej raz w tygodniu ogląda pół miliona osób.

W RI ukazuje się rocznie około 200 książek w języku irlandzkim. Wielu autorów pochodzi z IP. Publikacje są subsydiowane przez założone w 1926 roku wydawnictwo *An Gúm* oraz przez *Bord na Leabhar Gaeilge*. W 1995 roku jedynie 10 wydawców publikowało książki wyłącznie w irlandzkim. W tym języku ukazują się liczne czasopisma i magazyny. Jednym z nich jest tygodnik „Foinse” („Źródło”) z Galway. Jego tygodniowa sprzedaż wynosi 8200 egzemplarzy. Dziennikiem (od 2003 roku – wcześniej tygodnik) natomiast jest „Lá” („Dzień”) – gazeta z Belfastu. Do miesięczników należą: „Comhar”, „Saol”, „Feasta”. Ponadto w anglojęzycznych gazetach pojawiają się kolumny w języku irlandzkim. Wydaje się bardzo wiele CD, także z utworami irlandzkimi. Irlandzka piosenka, muzyka i taniec są obecne na co dzień w życiu Irlandczyków, zwłaszcza w pubach i podczas towarzyskich spotkań. Narodowym festiwalem jest doroczny *Oireachtas*, organizowany od 1897 roku. Popularne są także festiwale teatralne, na przykład w Galway. Tam też ma siedzibę jeden z najwcześniej założonych teatrów (1927 rok) – *An Taibhdhearc* (por. Ní Chartúir 2002).

Oczywiste jest, że nazwy miejsc i wszelkie napisy na publicznych znakach drogowych są dwujęzyczne. Od 2005 roku na terenie *Gaeltacht* napisy te mają być (były

---

<sup>18</sup> Szerzej na stronie internetowej Departamentu: <http://www.pobail.ie>.

protesty) wyłącznie w języku irlandzkim. W ogłoszeniach komercyjnych oraz we wszelkiego rodzaju napisach w sklepach język irlandzki jest używany w znacznie mniejszym stopniu niż angielski, co jest podyktowane względami komercyjnymi – dotarcie do szerszego kręgu odbiorców. Irlandzki jest także obecny na stronach internetowych.

## Irlandia Północna

W IP brakuje uprawnień związanych z używaniem języka irlandzkiego. Na mocy *Administration of Justice (Language) Act (Ireland)* z 1737 roku wyraźnie zakazuje się używania jakiegokolwiek innego języka niż angielskiego. Jednocześnie *The British-Irish Council*, powołany w wyniku porozumienia z 1998 roku, ma czy też może (w przyszłości?) oferować istotną pomoc w realizowaniu projektów kulturowych i językowych. W 2007 roku miał być ogłoszony *Irish Language Act*, ale jak do tej pory nie zostało to uczynione pomimo licznych debat. Głównym przeciwnikiem jest Demokratyczna Ulsterska Partia Iana Paisleya.

W IP nauka języka irlandzkiego jest prowadzona na wszystkich poziomach na całym obszarze, gdzie występuje takie zapotrzebowanie. Obszar ten zwany jest *Gaeloiliúint*. Queen's University Belfast i University of Ulster oferują kursy irlandzkiego kończące się otrzymaniem stopnia. W dzielnicach Andersonstown i Falls w zachodnim Belfaście, również w Derry, powstały tzw. *neo-Gaeltacht* – nowe obszary, na których ludność używa irlandzkiego jako środka codziennej komunikacji. Prężnie działają organizacje (na przykład *Glor na Gael* – „Głos Irlandczyka”) i kluby, w których irlandzki jest językiem mówionym. Pewne programy w *BBC Radio Ulster* są nadawane w języku irlandzkim. W Belfaście działa także lokalna stacja (*Raidió Fáilte*) emitująca programy w języku irlandzkim.

## Podsumowanie

Jak widać z powyższego, sytuacja języków celtyckich nie wygląda najlepiej. Jednym z czynników wpływających hamująco na języki celtyckie, a wręcz na rugowanie ich z życia, jest położenie geograficzne. Charakterystyczne jest to, że kraje celtyckie zajmują zachodnie peryferia Europy, a i obszary w obrębie tych krajów, na których języki te są naturalnym środkiem komunikacji społeczności, są także najdalej wysuniętymi na zachód. Mamy tu do czynienia z podwójnym zepchnięciem na zachód. Interesujące jest to, że w wierzeniach celtyckich Zachód był zawsze kojarzony z zaświatami. Czyżby więc należały już do Tamtego Świata? Inny czynnik jest natury ekonomicznej. Tereny *Gaeltachtaí* charakteryzują się ubóstwem, niedorozwojem, wynikającym jedynie z częściowego uprzemysłowienia. Głównym źródłem dochodów jest rolnictwo i rybołówstwo, a także turystyka. Ta ostatnia powinna mieć korzystny wpływ, paradoksalnie jednak wpływa na zubożenie kulturowe tych obszarów. W związku z tym mamy do czynienia z emigracją rodzimych grup przy równoczesnej imigracji osób niezainteresowanych językiem lokalnym. Na terenach *Gaeltachtaí* pozostają

więc osoby starsze, których liczba drastycznie maleje. Czynnikiem demograficzny zatem ma również negatywny wpływ na języki celtyckie.

Edukacja także nie może być tak skuteczna, jakby oczekiwano, gdyż głównie odbywa się przy użyciu języka większości. Powszechne posługiwanie się angielskim na Wyspach Brytyjskich i w Irlandii, a w Bretanii – francuskim nie zachęca do nauki języków celtyckich, a wręcz wpływa hamująco. Z drugiej strony, ta garstka osób, która chciałaby się posługiwać językiem celtyckim, napotyka liczne utrudnienia. Do nich należy ograniczony dostęp i korzystanie z mass mediów w języku irlandzkim. Nie można oprzeć się wrażeniu, że osoby te stanowią rodzaj skansenu. Sytuacja walijskiego zdaje się wyglądać znacznie korzystniej niż pozostałych języków. Znamienne jest to, że w walijskim publikuje się dwukrotnie więcej książek niż w wolnej Irlandii w irlandzkim.

W związku z tradycyjnymi pieśniami celtyckimi (irlandzkie *sean-nós* – „stary styl”; walijski *penillion* – głos i harfa; szkockie pieśni przy pracy) oraz opowieściami pojawia się pytanie, czy nie grozi im zepchnięcie li tylko do elementu folklorystycznego, czy nie staną się zaledwie jedną z atrakcji turystycznych. Czy całe celtyckie bogactwo literackie, które ma ogromny wkład w rozwój europejskiej sztuki, pozostanie świadectwem dawnej świetności zamkniętym w chłodnych muzeach?

Powołanie *European Bureau for Lesser Used Languages* było jak najbardziej pożądane. Celem Biura jest dostarczanie wsparcia prawnego, politycznego i finansowego dla języków mniejszościowych w Unii Europejskiej, a także zapewnianie współpracy i wymiany informacji pomiędzy społecznościami posługującymi się tymi językami. W Unii jest ponad 40 języków mniejszościowych z 50 mln osób posługujących się nimi. Jednakże przyszłość języków celtyckich nie zależy tylko od regulacji prawnych i wsparcia finansowego, w większym stopniu jest uzależniona od samych społeczności. Jak zauważa Gearóid Mac Eoin (1993: 674): „bez swoich języków społeczności tych krajów łatwiej utracą swoją tożsamość i zostaną wchłonięte przez dominujące kultury Brytanii i Francji, ostatecznie zostaną pochłonięte przez większą europejską tożsamość”. Czy więc prognozy stawiane przez językoznawców, że języki celtyckie wymrą do końca XXI wieku spełni się, czy też zdołają się one oprzeć powszechnej globalizacji i będą wzbogacać wspólnotę europejską? Pytanie nadal pozostaje bez odpowiedzi, choć większość prognoz jest pesymistyczna. Pewne jest, że języki celtyckie nie wrócą już do tej świetności z III wieku p.n.e.

## Bibliografia

- Cross Celtic support for Cornish preschool project*, 2010 [b.a.], dostępny w: [www.celtic-league.net/news/kernow-cross-celtic-support-for-cornish-preschool-project/](http://www.celtic-league.net/news/kernow-cross-celtic-support-for-cornish-preschool-project/) [pobrano 23.04.2010].
- Cunliffe B., 1979, *The Celtic World*, London.
- Davies J., 1993, *The Welsh Language*, Cardiff.
- Gaelic in Scotland (United Kingdom)* [b.a. i d.w.], Research Centre of Wales, dostępny w: [www.uoc.edu/euromosaic/web/document/gaelic/an/i1/i1.html](http://www.uoc.edu/euromosaic/web/document/gaelic/an/i1/i1.html) [pobrano 9.08.2006].
- Gawne Ph., 2002, *Securing the Future of Manx Gaelic*, [w:] *Mannin Revisited*, red. P. Davey, D. Finlayson, Edinburgh, s. 173–183.

- Grzybowski S., 2003, *Historia Irlandii*, Wrocław.
- Jenner H., 1875, *Manx Language – its Grammar, Literature, and Present State*, referat wygłoszony przed Towarzystwem Filologicznym 18.06.1875 r., dostępny w: [www.isle-of-man.com/manxnotebook/history/manks/jenner.htm](http://www.isle-of-man.com/manxnotebook/history/manks/jenner.htm).
- Mac Eoin G., 1993, *The Modern Celts*, [w:] *The Celts*, red. S. Moscati, London, s. 671–674.
- McArdle F., 2005, *Manx Gaelic in Education in the Isle of Man*, Regional Dossier, dostępny w: [www.gaelg.iofm.net/INFO/gaelg.htm](http://www.gaelg.iofm.net/INFO/gaelg.htm).
- Ní Chartúir D., 2002, *The Irish Language: An Overview and Guide*, New York.
- Ó Cuív B., 1969, *Irish in the Modern World*, [w:] *A View of the Irish Language*, red. B. Ó Cuív, Dublin, s. 122–132.
- Ó hÓgáin D., 2006, *The Celts*, Cork.
- Ó Murchú M., 1985, *The Irish Language*, Dublin.
- Price G., 1984, *The Languages of Britain*, London.
- SGRÙD Research. *An Independent Academic Study on Cornish*, 2000 [b.m.w.]: EKOS Limited.
- Stalmaszczyk P., 2005, *Celtic Presence*, Łódź.
- Strzelczyk J., 2006, *Zapomniane narody Europy*, Wrocław.
- Stowell B., 2005, *The case of Manx Gaelic*, [w:] *Rebuilding the Celtic languages*, red. D. Ó Néill, Talybont, s. 383–422.
- Tal-e-bot R., 2010, 15.04, *Cornwall Council Call For Minority Status*, dostępny w: [www.celticleague.net/news/cornwall-council-call-for-minority-status/](http://www.celticleague.net/news/cornwall-council-call-for-minority-status/) [pobrano 23.04.2010].
- The Cornish language in education in the UK* [b.a.], 2001, Leeuwarden: Mercator-Education.
- Wall M., 1969, *The Decline of the Irish Language*, [w:] *A View of the Irish Language*, red. B. Ó Cuív, Dublin, s. 81–90.